

DA LI POGRANIČNE OPŠTINE MOGU RAČUNATI NA OBRAZOVANJE KAO RAZVOJNI RESURS?

*Marija Anđelković-Stoilković**¹

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd, Srbija

Apstrakt: Obrazovanje je jedna od relevantnih tema kada je u pitanju razvoj određenog društva. Bez obrazovane i kvalifikovane radne snage nema privrednog ni kulturnog napretka. Savremeno društvo zasnovano na znanju, čija je populacija sve starija, zahteva školovanje i usavršavanje postojećih kadrova kroz "doživotno učenje", koje se uvodi kao nova perspektiva u oblasti obrazovanja. Postoje velike regionalne nejednačenosti u obrazovnoj strukturi stanovništva Srbije. U ovom radu govorićemo o obrazovnim karakteristikama stanovništva pograničnih opština Srbije, prvenstveno radno sposobnog stanovništva. Značaj praćenja obrazovne strukture je veliki imajući u vidu indikatore razvijenosti pograničnih opština. Cilj rada je utvrđivanje raspoloživosti i kvaliteta ljudskih resursa na osnovu demografskih kriterijuma. Urađena je tipologija pograničnih opština prema dostignutom stepenu obrazovanja stanovništva. Pored osnovnih obeležja, pismenost i školska sprema, obrazovanje stanovništva pograničnih opština praćeno je kroz udeo stanovništva nižih obrazovnih dostignuća u populaciji starijoj od petnaest godina, odnosno kroz udeo lica sa tercijskim obrazovanjem u populaciji starijoj od dvadeset pet godina. Analiza se zasniva na rezultatima Popisa 2011, a dat je i uporedni pregled sa prethodna dva popisa. Rezultati su pokazali da pogranične opštine imaju niža obrazovna dostignuća u odnosu na prosek Srbije, uz velike međuopštinske i regionalne razlike, kao i da postoje velike razlike u obrazovanju prema polu, starosti i tipu naselja. Opštine sa većim gradskim centrima imaju veći udeo lica sa sekundarnim i tercijskim obrazovanjem, dok visok udeo stanovništva sa primarnim obrazovanjem u populaciono manjim opštinama dovodi u sumnju da li ove pogranične opštine mogu računati na obrazovanje kao razvojni resurs.

Ključne reči: obrazovanje, pismenost, školska sprema, ljudski resursi, pogranične opštine.

Uvod

Obrazovanje se sa sociološkog aspekta definiše kao društveni proces kojim se stiče znanje, a koji je glavni pokretač društvenih promena (Gvozdenović, 2005). To je jedan od najvažnijih indikatora društvenog napretka i socijalnog blagostanja. Kao mehanizam društvene integracije, sticanje obrazovanja bitno utiče na poboljšanje kvaliteta života i podizanje životnog standarda, kao i na smanjenje rizika od siromaštva i socijalne isključenosti. Savremeno ekonomski razvijeno društvo evoluiralo iz postindustrijskog u društvo bazirano na znanju. U

---

¹ amarijamaca@gmail.com

brojnim dokumentima Evropske unije ističe se važnost obrazovanja, a glavni cilj je zasnivanje ekonomije na znanju i inovacijama. Postavljeni su ciljevi unapređenja obrazovanja u planovima razvoja Evrope do 2020. (Branković, 2011). U skladu sa postavljenim ciljevima EU, definisani su i ciljevi razvoja Srbije do 2020. i unapređenje ljudskog kapitala: smanjenje broja osoba koje su rano prekinule školovanje (manje od 15%), povećanje udela lica uzrasta 30-34 godine koji imaju terciarno obrazovanje (na 30%) i smanjenje mladih uzrasta do 15 godina sa nedovoljnim nivoom funkcionalne pismenosti (manje od 25%) (Pešikan & Antić, 2011). Jedan od strateških ciljeva je povećanje javnog finansiranja obrazovanja sa tekućih 4,5% na 6,0% BDP do 2020 (Službeni glasnik, 2012).

Pored formalnog obrazovanja mladih, moderna društva karakterišu i organizacije koje pružaju neformalno obrazovanje odraslih. U skladu sa tim obrazovni sistem Srbije ima zadatak da kvalitetno i efikasno obrazuje stanovništvo sa ciljem održivosti (Službeni glasnik, 2012). Jedan od najvećih problema u Srbiji je zanemarivanje intelektualnog kapitala, na šta ukazuje i činjenica o emigraciji visokoobrazovanih lica iz Srbije. Srbiju u proseku napusti oko 30.000 lica godišnje, od kojih je 10% visokoobrazovanih (Predojević-Despić, 2011).

Imajući u vidu značaj obrazovanja za razvoj i napredak društva, predmet ovog rada je obrazovna struktura stanovništva pograničnih opština Srbije. Pogranične opštine su one opštine čiji se jedan deo teritorije poklapa sa državnom granicom. Postoji 46 pograničnih opština, koje zauzimaju površinu od oko 28 hiljada km², što predstavlja 31% ukupne površine Republike Srbije, na kojoj živi približno 1,52 miliona stanovnika, što čini 21% ukupne populacije Republike Srbije².

S obzirom da su pogranične opštine periferne u odnosu na razvojne centre i infrastrukturne koridore, često su određene kao nerazvijene opštine, koje su ekonomski, socijalno ili populaciono nazadovale. Međutim, pogranične opštine su veoma heterogene, što je uslovljeno brojnim faktorima. Heterogenost ovih opština se prvenstveno ogleda u geografskoj osnovi, saobraćajnoj i infrastrukturnoj opremljenosti. U tom smislu, možemo reći da su u prednosti pogranične opštine u nizijskom prostoru, kao i one opštine koje se nalaze na važnim saobraćajnicama (možemo napraviti paralelu između opština Subotica i Crna Trava). Takođe, veliki uticaj imaju tip granice, vreme formiranja granice, kao i odnosi sa susednom državom tokom istorije. Danas se pojam nerazvijenih pograničnih opština Republike Srbije uglavnom veže za „stare“ pogranične opštine, ali na novoj političkoj karti su se pojavile i opštine koje su tokom bivše

---

² Ovom analizom nije obuhvaćena teritorija AP Kosova i Metohije.

SFRJ imale bolje razvojne pozicije i šanse od pograničnih sa „dugom tradicijom“. Na primer, opština Užice, koja dugi niz godina nije imala pogranični status i opštine na granici sa Bugarskom ili Rumunijom. Na povećanje “izolovanosti” pograničnog prostora, uticao je proces industrijalizacije zasnovane na centralizovanoj politici, koja je vođena tokom druge polovine dvadesetog veka. Većina ovih opština je nerazvijenija u odnosu na prosek Republike Srbije, ali u pograničnom prostoru se nalaze i veći urbani i gradski centri, sa razvijenim tercijarnim funkcijama, koji imaju nivo razvijenosti i iznad državnog proseka. Teritorijalna polarizacija dovodi do nepovoljnih posledica, kao što su ekonomski, društveni i drugi, a neravnomeran ekonomski razvitak je uticao na demografsku polarizaciju. Pogranični prostor je područje demografskih ekstrema, a najčešći razlog diferenciranosti su kulturološki faktori i etnička struktura stanovništva. To je uzrokovalo diferencijaciju pograničnog prostora od demografski najvitalnijih do demografski najstarijih opština. Heterogenost pograničnog prostora se ogleda i u migracionim kretanjima stanovništva (od migraciono statičnih do izuzetno dinamičnih migracionih područja). U ovom radu ćemo ukazati na različitost koja se ogleda u obrazovnim dostignućima stanovništva pograničnih opština, sa ciljem da utvrdimo da li ove opštine imaju kvalitetne ljudske resurse, na čemu mogu zasnovati razvoj. Urađena je klasifikacija pograničnih opština prema dostignutom stepenu obrazovanja, čime jasno izdvajamo razvijene opštine u kojima postoji potencijal za budući razvoj, opštine koje imaju niži nivo obrazovanja, ili opštine u kojima stanovništvo karakterišu izuzetno loše obrazovne karakteristike, odnosno, koje ne mogu računati na obrazovanje kao resurs.

Teorijske i metodološke napomene

U uslovima globalizacije, ekonomski i društveni razvoj je veoma važna problematika, gde obrazovanje ima značajnu ulogu. Ovakav pristup se jasno uočava u konceptima “društvo znanja” i “ekonomija utemeljena na znanju”. Ove teorije objašnjavaju da razvojni potencijal obrazovanja zavisi od dostignutog stepena ekonomskog razvoja, političkog i sociokulturnog kapitala i drugih faktora. Teorije o obrazovanju naišle su na određene kritike. Naime, izdašna ulaganja u obrazovanje stručnjaka nije rezultiralo njihovim zadržavanjem u mestu školovanja, a takođe, ono što je dosta osporavalo ovu teoriju jeste činjenica da stečeno znanje školovanjem brzo zastareva. Iz tog razloga je došlo do redefinicije koncepta teorije obrazovanja, koja se zasnivala na ideji doživotnog obrazovanja kao odgovor na ubrzane globalne, tehnološke, ekonomske, političke i kulturne promene. Kao posledica toga afirmisalo se obrazovanje odraslih kroz doživotno učenje i usavršavanje neformalnim obrazovanjem, što je posebno značajno u uslovima demografskog starenja. Iz

toga proizilazi značaj i uloga obrazovanja za razvoj određenog područja. U teoriji razvoja značajno mesto zauzima razvoj ljudskih resursa, jer se na društveni razvoj može delovati samo unapređivanjem kvaliteta ljudskih resursa (Pastuović, 2012).

Obrazovne karakteristike stanovništva pograničnih opština Srbije predstavljene su kroz obeležja pismenost, kompjuterska pismenost i školska sprema, posmatrana prema polu, starosti, tipu naselja i regionalnoj pripadnosti. Analiza obrazovnih karakteristika stanovništva pograničnih opština bazira se na rezultatima Popisa 2011, s uporednim pregledima u periodu 1991-2002-2011, a referentnu grupu čini prosek Republike Srbije³. Imajući u vidu da je obrazovanje osnovni faktor ekonomskog razvoja, u fokusu je stanovništvo radnog uzrasta, i to stanovništvo starosti 20-64 godina, jer se veći deo stanovništva starosti 15-20 godina još uvek školuje. Ovo stanovništvo je diferencirano na tri petnaestogodišnje starosne grupe, gde se jasno uočavaju razlike u njihovom stepenu obrazovanja. Takođe je korišćen indikator koji ukazuje na postojeći ljudski kapital, a podrazumeva udeo stanovništva sa tercijarnim obrazovanjem u populaciji starijoj od 25 godina, i udeo lica sa visokim obrazovanjem u starosnoj grupi 30-34 godina. U radu je korišćena i vrednost modifikovanog Laken indikatora⁴. Jedan od tri Laken indikatora u oblasti obrazovanja čini proporcija stanovništva radnog uzrasta sa niskim stepenom obrazovanja (Vlada RS, 2012). Publikovani statistički podaci ne pružaju mogućnost za računanje ovih indikatora na nivou opština, ali je moguće izračunati modifikovanu vrednost, koja pokazuje učešće stanovništva koje ima trogodišnju srednju školu ili niži nivo obrazovanja u populaciji starijoj od 15 godina. Izračunavanje modifikovanog Laken indikatora značajno je jer se u evropskim okvirima navedeni nivo obrazovnog postignuća smatra pragom rizika od socijalne isključenosti i marginalizacije (Petrović, 2011).

Kako bi ukazali na različitost opština u pograničnom prostoru i istakli probleme i potencijale određenih opština za budući razvoj urađena je tipologija opština, za koju je korišćen prosečan nivo obrazovanja stanovništva, izražen kroz indeks: $EMN = \sum L_j S_j$ (gde $j \in \{1,2,3\}$ predstavlja dostignuti nivo obrazovanja, L_j obuhvata procenat stanovništva sa određenim stepenom obrazovanja, a S_j čini određenu kategoriju obrazovanja). Za lica koja imaju završeno primarno obrazovanje $S_1 = 0$; za sekundarno $S_2 = 1$, dok je za tercijarno obrazovanje $S_3 =$

---

³ Na uporedivost rezultata mogu uticati metodološki problemi u vidu nepotpunih popisnih rezultata za pogranične opštine Bujanovac i Preševo, u kojima je stanovništvo Albanske nacionalnosti bojkotovalo Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine.

⁴ Laken (Leaken) indikatori su instrument za standardizovano merenje stepena društvene uključenosti na nivou EU (Vlada RS, 2012).

2 (Jokić, Dželebdžić & Petovar, 2015; Rodríguez-Pose & Tselios, 2011). Dobijene vrednosti jasno grupišu pogranične opštine u pet grupa. Izračunavanjem ovog indeksa možemo vršiti lakše poređenje pograničnih opština, kako u odnosu na prosek Republike Srbije, tako i između samih opština. Prosečan nivo obrazovanja je izračunat za stanovništvo starosti 20-64 godina, kao i za tri starosne grupe unutar ove populacije.

Razvijenost pograničnih opština

Mada se razvijenost ne meri samo ekonomskim pokazateljima, ekonomska perspektiva je ona koja se u analitičkim dokumentima definiše kao osnovna prilikom utvrđivanja stepena razvijenosti, a najreprezentativniji pokazatelji su nacionalni dohodak i stopa nezaposlenosti. Iako je ovaj rad koncipiran na obrazovanju, upravo zbog njegove uloge u definisanju nerazvijenosti, neophodno je sagledati i uvrežene polazne indikatore u detektovanju nerazvijenih područja. Republika Srbija, prema indikatorima privredne razvijenosti, pripada grupi manje razvijenih zemalja, a unutar nje postoje ogromne razvojne disproporcije. Na osnovu ekonomskih indikatora pogranične opštine su okarakterisane kao nerazvijena ili područja sa posebnim razvojnim problemima, u kojima postoje brojni strukturni i demografski problemi, gde je pored neprilagođene privredne strukture i nedostataka ljudskih resursa, granični položaj veliki limitirajući faktor razvoja. Ove opštine imaju nerazvijenu saobraćajnu infrastrukturu i niži stepen socijalne i ekonomske razvijenosti (Vuković, 2009). Karakteriše ih visok udeo seoskog stanovništva i odmakao proces demografskog starenja, što potvrđuju istraživanja pograničnih opština prema Bugarskoj (Radovanović & Gigović, 2010, Gigović, 2010, Petrović, 2011), u Banatu (Ivkov-Džigovski, Bubalo-Živković & Pašić, 2010) i Sremu (Đerčan, Bubalo-Živković & Lukić, 2011). Pogranične oblasti su i u drugim državama na nižem stepenu razvoja u odnosu na državni prosek, što se može potvrditi na primerima Rumunije i Bugarske (Săgeată, Dumitrescu & Damian, 2010), Nemačke (Hachmöller, 2007) i Argentine (Schmidt, 2007).

Podatak o stepenu razvijenosti opština 2014. godine⁵ izdvaja deset pograničnih opština Srbije u kojima je stepen razvijenosti niži za 50% od republičkog proseka, pet opština ima stepen razvijenosti 50-60%, dok najveći broj opština ima stepen razvijenosti 60-80% od Republičkog proseka. Deset opština ima stepen razvijenosti veći od 80% od proseka, dok samo pet pograničnih opština ima stepen razvijenosti iznad državnog proseka (Vlada RS, 2014). Sedam pograničnih opština se svrstava u devastirano područje, koje su nekada bile

---

⁵ Određivanje stepena razvijenosti vrši se na osnovu vrednosti bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika u regionu u odnosu na Republički prosek za referentni period.

nosioi privrednog razvoja, a danas imaju visok udeo nezaposlenih i odlikuju se posebnim razvojnim problemima (RZR, 2009).

Karakteristike obrazovne strukture stanovništva pograničnih opština Srbije

S obzirom na elemente ekonomske razvijenosti pograničnih opština važno je sagledati obrazovnu strukturu radno sposobnog stanovništva. Pogranične opštine Srbije beleže poboljšanje obrazovne strukture stanovništva u periodu 1991-2011 godine, koje se ogleda u smanjenju udela stanovništva bez školske spreme (sa 13% na 4%), sa nepotpunom osnovnom i osnovnom školom (sa 30% na 16%) i povećanjem udela stanovništva sa sekundarnim (sa 25% na 44%) i tercijarnim obrazovanjem (sa 5% na 10%). Ne smemo zanemariti uticaj mortaliteta, jer je neobrazovanije stanovništvo starije i umire. Međutim, u poslednjem međupopisnom periodu neke pogranične opštine beleže drugačije trendove, odnosno povećanje udela lica sa osnovnim i smanjenje udela lica sa srednjim obrazovanjem (opštine Bujanovac, Veliko Gradište i Tutin).

Rezultati Popisa 2011. koji se odnose na školske kvalifikacije su pokazali da najveći udeo stanovništva pograničnih opština, starosti 20-64 godina, ima srednju školsku spremu, a zatim slede lica sa osnovnim obrazovanjem. Udeli modaliteta školske spreme se značajno razlikuju između pograničnih opština. Indeks prosečnog nivoa obrazovanja jasno diferencira pogranične opštine u pet grupa. Ova tipologija predstavlja svojevrsnu „procenu“ o tome da li je obrazovanje razvojni potencijal ili prepreka u pograničnim opštinama Srbije.

I. Prvu grupu čini opština Užice, čiji je dostignuti stepen obrazovanja iznad republičkog proseka, sa većim udelom lica sa sekundarnim i tercijarnim obrazovanjem u odnosu na prosek Srbije, a manjim udelom lica sa primarnim obrazovanjem.

II. Druga grupa opština⁶ ima manji udeo lica sa višim i visokim obrazovanjem, dok su ostali modaliteti školske spreme brojniji u poređenju sa Srbijom.

III. Treća grupa opština ima znatno veći udeo lica sa primarnim i sekundarnim obrazovanjem, u odnosu na lica sa tercijarnim stepenom obrazovanja.

IV. Četvrta grupa opština ima veoma nizak udeo lica sa višim i visokim obrazovanjem.

---

⁶ II: Pirot, Vršac, Priboj, Subotica, Srem, Mitrovica, Sombor, Šabac, Loznica i Bač. Palanka; III: M.Zvornik, Kikinda, Dimitrovgrad, Apatin, Zaječar, Odžaci, Prijepolje, Čajetina, Surdulica, Knjaževac, Bosilegrad i Šid; IV: Plandište, B. Crkva, Majdanpek, N. Kneževac, Sečanj, Babušnica, Preševo, Kladovo, Bajina Bašta, N. Crnja, Sjenica, Kanjiža, Čoka, Negotin, Ljubovija, Žitište i Trgovište; V: Crna Trava, Bač, Bogatić, Bujanovac, Golubac, V. Gradište i Tutin.

V. Najgore rangirane opštine imaju izuzetno visok udeo lica bez obrazovanja i sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem.

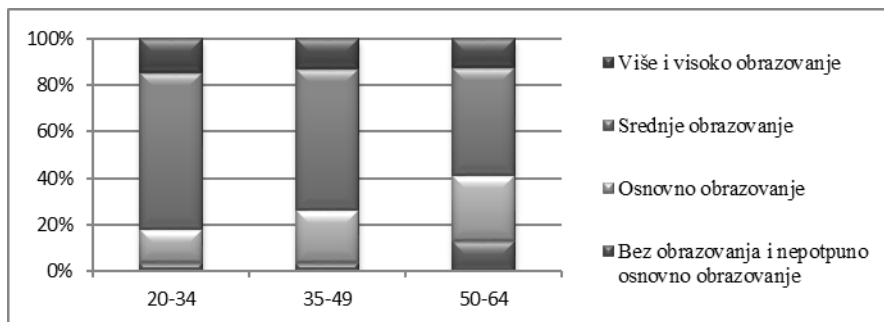
Tabela 1. Klasifikacija pograničnih opština Srbije prema obrazovnoj strukturi stanovništva, Popis 2011.

Tip opštine na osnovu stepena obrazovanja	Broj opština	Starosne grupe	Školska sprema stanovništva pograničnih opština (%)			
			Lica bez obrazovanja i sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem	Stecheno obrazovanje		
				Osnovno	Srednje	Više i visoko
I grupa Iznad proseka	1	20-64	10,6	20,1	53,1	15,9
		20-34	0,4	6,9	73,4	19,1
		35-49	0,5	14,4	65,8	19,1
		50-64	5,3	24,9	52,1	17,5
II grupa Relativno dobro 90-100%	9	20-64	14,2	22,2	50,6	12,7
		20-34	2,6	11,2	69,7	16,3
		35-49	2,5	18,7	63,7	14,9
		50-64	10,3	25,4	50,3	13,7
III grupa Loše 80-90%	12	20-64	18,1	24,8	46,2	10,6
		20-34	3,4	12,5	69,1	14,8
		35-49	3,3	21,9	62,5	12,1
		50-64	11,7	31,5	44,6	11,9
IV grupa Veoma loše 70-80%	17	20-64	22,0	27,7	41,9	7,9
		20-34	6,0	17,0	65,3	11,3
		35-49	6,4	27,3	56,8	9,0
		50-64	17,3	32,9	39,8	9,4
V grupa Ekstremno loše 55-70%	7	20-64	25,9	32,0	35,0	6,7
		20-34	6,5	27,1	56,6	9,5
		35-49	6,9	33,5	51,4	7,8
		50-64	22,2	37,9	31,4	8,1
Prosek pograničnih opština	46	20-64	7,1	22,2	57,0	13,3
		20-34	3,7	14,3	67,1	14,6
		35-49	3,7	22,3	60,5	13,2
		50-64	12,8	28,4	46,0	12,4
Prosek Republike Srbije		20-64	5,3	17,4	58,2	18,7
		20-34	2,6	10,8	66,5	19,8
		35-49	2,6	16,6	61,3	19,1
		50-64	10,1	23,8	48,3	17,4

Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka

Pogranične opštine imaju nepovoljniju obrazovnu strukturu stanovništva starosti 20-64 godine u odnosu na državni prosek. Samo opština Užice ima povoljniju obrazovnu strukturu u odnosu na Srbiju, a takođe na obrazovanje kao razvojni resurs mogu računati i razvijenije opštine sa većim gradskim centrima, kao što su: Pirot, Vršac, Sremska Mitrovica, Sombor, Šabac i Loznica. Ove dve grupe opština su razvijenije, populaciono veće, sa većim udelom urbanog stanovništva,

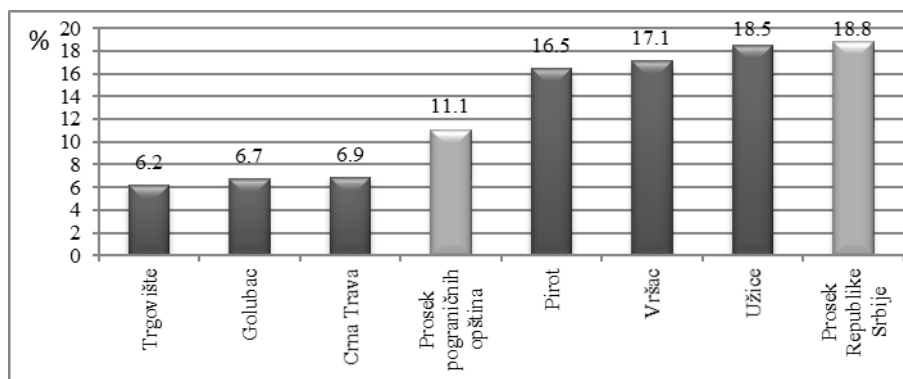
a takođe imaju i povoljniji geografski položaj. Treću grupu opština čine opštine koje su nekada bile razvijenije, dok najmanje povoljnu obrazovnu strukturu imaju upravo one opštine koje imaju nizak stepen razvijenosti. Kao opštine sa najmanje povoljnim obrazovnim sastavom stanovništva izdvajaju se opštine Crna Trava, Bač, Bogatić, Bujanovac, Golubac, Veliko Gradište i Tutin.

Grafikon 1. Stanovništvo pograničnih opština, prema školskoj spremi i starosti, 2011.
(Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka)

Za potrebe ove analize stanovništvo pograničnih opština Srbije, starosti 20-64 godina, diferencirano je na tri starosne grupe, gde se jasno uočavaju razlike u njihovom stepenu obrazovanja. Mlađe radno sposobno stanovništvo ima znatno povoljniju obrazovnu strukturu u odnosu na stanovništvo koje je na izlasku iz radnog kontingenta u svim tipovima opština. Starosna grupa 20-34 godina ima najpovoljniju obrazovnu strukturu stanovništva i predstavlja potencijal za razvoj. U svim opštinama je najzastupljenije stanovništvo sa sekundarnim obrazovanjem, dok je udeo lica sa primarnim obrazovanjem niži u odnosu na ostale starosne grupe, a udeo lica sa tercijarnim obrazovanjem viši. Treba imati u vidu da se deo ove populacije još uvek školuje. U sledećoj starosnoj grupi, 35-49 godina, manji je udeo lica sa srednjim i visokim obrazovanjem, a veći udeo lica sa osnovnim i nepotpunim osnovnim obrazovanjem u poređenju sa prethodnom starosnom grupom. Ova starosna kategorija je bitna zbog stečenog radnog iskustva, koje u kombinaciji sa znanjem može predstavljati značajni pokretač razvoja. U poslednjoj starosnoj grupi, 50-65 godina, lica sa primarnim obrazovanjem su dosta više zastupljena u odnosu na ostale starosne grupe, dok je udeo lica sa sekundarnim i tercijarnim obrazovanjem znatno niži.

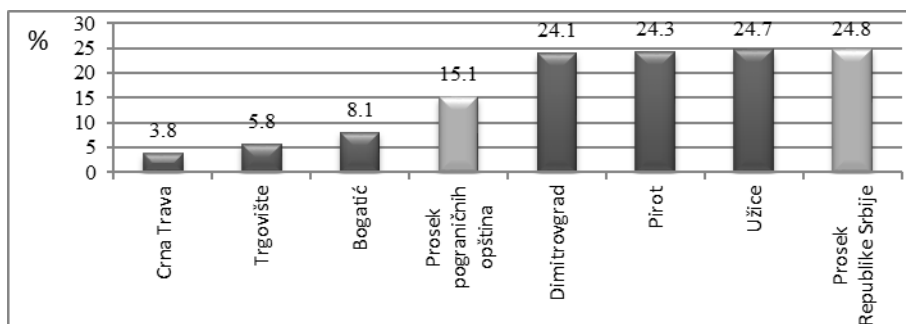

Grafikon 2. Udeo stanovništva sa tercijskim obrazovanjem u populaciji starijoj od 25 godina u odabranim pograničnim opštinama Srbije, 2011.

(Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka)

Udeo stanovništva tercijske obrazovanosti u populaciji staroj 25 i više godina je pokazatelj koji nam govori o raspoloživim ljudskim resursima, kao mogućim pokretačima razvoja određenog područja (Nejašmić & Mišetić, 2010). Pored ostalih faktora koji utiču na obrazovnu strukturu stanovništva, na to utiče i dostupnost visokoškolskih ustanova. Pogranične opštine u proseku imaju 11,1% stanovništva sa tercijskim obrazovanjem u populaciji starijoj od 25 godina (Srbija 18,8%).

Jedan od ciljeva Strateškog dokumenta “Srbija 2020“ (Vlada RS, 2010) je povećanje broja lica sa tercijskim obrazovanjem u starosnoj grupi 30-34 godina na 30% do 2020. godine. Prema podacima Popisa 2011. godine na nivou Srbije udeo visokoobrazovanih starosti 30-34 godina je iznosio 25%, dok je u pograničnim opštinama prosečna vrednost bila 15%.

Grafikon 3. Populacija odabranih pograničnih opština starosti 30-34 godina sa tercijskim obrazovanjem (%), 2011.

(Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka)

Niže obrazovne kompetencije stanovništva pograničnih opština u odnosu na prosek Srbije potvrđene su izračunavanjem modifikovanog Laken indikatora. Najniža obrazovna postignuća stanovništva imaju opštine Golubac, Veliko Gradište, Trgovište, Ljubovija i Tutin, dok je najpovoljnija obrazovna struktura u opštini Užice sa vrednošću ovog indikatora iznad republičkog proseka.

Tabela 2. Vrednost modifikovanog Laken indikatora u pograničnim opštinama Srbije, prema izdvojenim tipovima opština, Popis 2011.

Tip opštine na osnovu stepena obrazovanja, u odnosu na Republiku Srbiju	Vrednost modifikovanog Laken indikatora (%)
I grupa	54,5
II grupa	59,6
III grupa	63,0
IV grupa	68,8
V grupa	72,6
Prosek pograničnih opština	65,7
Prosek Republike Srbije	53,7

Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka

Nivo obrazovanja žena je niži u odnosu na muškarce, kako u pograničnim opštinama Srbije, tako i na nivou države. Žene sa primarnim obrazovanjem su dva puta brojnije od muškaraca, zato što su uglavnom skoncentrisane u starom stanovništvu i pritom žene žive duže od muškaraca. Odnos između muškaraca i žena sa osnovnim obrazovanjem su približno jednaki, dok muškarci imaju veći udeo među osobama sa srednjim obrazovanjem, a žene u grupi lica sa tercijarnim obrazovanjem, prvenstveno u mlađim starosnim grupama. Stanovništvo pograničnih opština ima povoljniju obrazovnu strukturu u gradskim u odnosu na ostala naselja, što je karakteristika i drugih opština u Srbiji. Najveća razlika je u kategoriji visokoobrazovanih, čiji je udeo tri puta veći u gradskim naseljima. Pogranične opštine Regiona Vojvodine imaju nešto povoljniju obrazovnu strukturu u odnosu na pogranične opštine Regiona Šumadije i Zapadne Srbije, odnosno znatno povoljniju u odnosu na Region Južne i Istočne Srbije. Udeo visokoobrazovanih je ujednačen po regionima (oko 10%), dok je udeo lica sa srednjim obrazovanjem u Regionu Južne i Istočne Srbije (48%) niži u odnosu na ostale regione (54%), a udeo lica sa primarnim obrazovanjem viši (39% u poređenju sa 34%).

Nepismenost u pograničnim opštinama Srbije se konstantno smanjuje, prvenstveno zbog demografskih razloga (smrtnost stanovništva). Tokom poslednja tri popisa stanovništva, prosečan udeo nepismenih lica smanjen je sa 8,4% (1991), na 5,9% (2002), odnosno 3,1% (2011). Međutim, stanovništvo pograničnih opština u proseku i dalje ima veći udeo nepismenih lica u odnosu na Srbiju (2,0%), prvenstveno zbog starosnog sastava stanovništva pograničnih opština. Većina opština (32 od 46) ima veći udeo nepismenih lica od republičkog

proseka (RZS, 2013). Najveći udeo nepismenih lica beleže pogranične opštine Južne i Istočne Srbije: Bujanovac, Crna Trava, Trgovište, Babušnica, Kladovo, Preševo i Surdulica. Nepismena lica imaju veći udeo u opštinama sa odmaklim procesom demografskog starenja. U tom smislu, nepismenost je neosporno prepreka za razvoj, ali to je i posledica prošlih vremena i tradicionalnih obrazaca, skoncentrisana u starom stanovništvu. Urađena klasifikacija pograničnih opština na osnovu dostignutog stepena obrazovanja ukazuje i na razlike u pogledu pismenosti stanovništva.

Tabela 3. Opšta i kompjuterska pismenost stanovništva u pograničnim opštinama Srbije, prema izdvojenim tipovima opština, Popis 2011.

Tip opštine na osnovu stepena obrazovanja u odnosu na Republiku Srbiju	Pismenost stanovništva pograničnih opština (%)	
	Nepismena lica	Kompjuterski pismena lica
I grupa	1,4	36,3
II grupa	1,9	30,8
III grupa	2,5	25,7
IV grupa	3,6	22,4
V grupa	4,5	18,9
Prosek pograničnih opština	3,1	24,7
Prosek Republike Srbije	2,0	34,2

Izvor podataka: RZS, Popis 2011, posebna obrada podataka

Udeo kompjuterski pismenih lica u pograničnim opštinama je u proseku oko 10% manji u odnosu na prosek Srbije. Kompjuterski pismena lica češće su muškarci, stanovnici gradskih naselja.

Problemi i pitanja obrazovanja u pograničnim opštinama

Na osnovu analiziranih indikatora obrazovne strukture stanovništva potvrđujemo da pogranične opštine imaju niži stepen obrazovanja u odnosu na prosek Srbije, uz značajne međuopštinske i regionalne razlike. Pogranične opštine Regiona Vojvodine imaju znatno povoljniju obrazovnu strukturu u odnosu na Region Šumadije i Zapadne Srbije, odnosno Region Južne i Istočne Srbije. Veći opštinski i gradski centri u pograničnom prostoru imaju povoljnije obrazovne karakteristike, što može doprineti budućem razvoju ovog područja. Od velikog je značaja i dužina pograničnog statusa opštine, kao i odnosi sa susednom državom. Na primer, opština Užice se danas oslanja na "novu granicu", a predstavljala je značajan regionalni centar u bivšoj Jugoslaviji, zbog čega ima povoljniju obrazovnu strukturu od proseka Srbije. Subotica je primer pogranične opštine sa dugom tradicijom i stabilnom prekograničnom saradnjom. Sa druge strane, populaciono manje opštine, često sa odmaklim procesom demografskog

starenja, imaju nepovoljnu obrazovnu strukturu stanovništva i predstavljaju ograničenje budućeg razvoja.

Zatim, postoje značajne razlike pograničnih opština u odnosu na razvojne i privredne funkcije, koje se direktno odražavaju na obrazovnu strukturu stanovništva. U prilog tome govori i podatak da opštine u kojima je razvijena obrazovna funkcija imaju povoljnija obrazovna dostignuća. Neke pogranične opštine (Golubac, Plandište i Žitište) nemaju srednjoškolske ustanove, dok razvijenije opštine imaju nekoliko srednjih škola. Samo devet pograničnih opština ima visokoškolske ustanove: Sombor, Vršac, Kikinda, Subotica, Sremska Mitrovica, Užice, Šabac, Zaječar i Pirot (RZS, 2013). U tim opštinama je najveći udeo stanovništva sa tercijskim obrazovanjem. Mlado stanovništvo emigrira iz nerazvijenih opština, u cilju sticanja obrazovanja i zapošljavanja. Sve pogranične opštine, osim Subotice, Vršca i Čajetine, imaju negativne vrednosti prosečnog godišnjeg migracionog salda (u periodu 2002-2011), a starosni profil migranata ukazuje na emigraciju mladog stanovništva, tj. stanovništvo starosti od 15 do 24 godina čini 22%, a stanovništvo starosti od 25 do 34 godina čini 30% odseljenog stanovništva (RZS, 2014).

Nepovoljna obrazovna struktura otežava zapošljavanje stanovništva pograničnih opština, potvrđujući značaj edukacije i ulaganja u ljudske resurse. Ove opštine imaju visok nivo nezaposlenosti, a dugoročno nezaposleno stanovništvo čine lica sa nižim stepenom obrazovanja, što dodatno pogoršava njihov položaj na tržištu rada⁷. Na osnovu podataka Nacionalne službe za zapošljavanje o stepenu obrazovanja nezaposlenih lica za 2012. godinu, u određenim pograničnim opštinama, u ukupnom broju nezaposlenih u proseku je bilo 37% sa primarnim obrazovanjem, 26% lica sa sekundarnim, dok nezaposleni sa tercijskim obrazovanjem čine 6% (NSZ, 2012).

Kao i u većini opština, mlado kvalifikovano stanovništvo pograničnih opština teško dolazi do zaposlenja. Problem nezaposlenosti je rezultat ekonomskog nasleđa, niske privredne aktivnosti, ali i uticaja svetske krize (Ristanović & Barjakarević, 2014). Nesklad između ponude i potražnje radne snage povećava prosečno vreme čekanja na zaposlenje, zbog čega zastarevaju znanje i sposobnosti stečeni obrazovanjem i kvalitet radne snage se smanjuje. Jedan od ozbiljnijih problema u oblasti obrazovanja je kvalitet obrazovanja, odnosno

---

⁷ Stopa nezaposlenosti stanovništva ukazuje na heterogenost pograničnih opština (u proseku 24%, od 7% u Crnoj Travi do preko 40% u Bujanovcu, Preševu i Surdulici) i brojne specifičnosti. Na primer, opština Crna Trava ima prosečno najstarije stanovništvo, a najmanju stopu nezaposlenosti (približno proseku EU), što se objašnjava strukturom zaposlenih prema delatnosti (visok udeo lica koja se bave poljoprivrednim delatnostima).

(ne)primenljivost stečenog znanja u praksi (Pavlović & Šabić, 2004). Obrazovni sistem mora biti prilagođen potrebama lokalne privrede i nuditi stalne mogućnosti prekvalifikacije i dokvalifikacije (Jovanović, 2011). Savremeno društvo koje karakteriše brza tranzicija u "društvo znanja", suočava se sa starijom radnom snagom, dok privredni rast zahteva stalno usavršavanje i doškoloavanje odraslih. Imajući u vidu demografsku situaciju u Srbiji javljaju se izazovi sa novim pristupom u učenju i obrazovanju. Depopulacioni trendovi onemogućavaju kvantitativno povećanje resursa radno sposobne populacije. Zbog toga je važno podizanje stvaralačkih i proizvodnih kvaliteta ljudskih resursa zasnovano na obrazovanju. Usled sve većeg razvoja društva govori se o doživotnom učenju sa ciljem unapređivanja znanja, veština i sposobnosti stanovništva (Ralević i dr., 2012). Obrazovanje odraslih je ključni pokretač ekonomskog rasta i društvenog razvoja zasnovanog na znanju. U tom smislu, unapređenje znanja i veština odraslih u pograničnim opštinama, koje su najčešće u odmaklom procesu demografskog starenja, može povoljno uticati na njihov razvoj.

Zaključak

Periferni geografski položaj u velikoj meri određuje niži stepen razvijenosti pograničnih opština u odnosu na Republiku Srbiju. Ipak, brojni faktori su uticali na različitost ovih opština u pogledu stepena ekonomske razvijenosti i demografskih karakteristika, a ta heterogenost se odražava i na stepen obrazovanja stanovništva. S obzirom da pogranične opštine ne možemo posmatrati kao homogenu celinu, urađena je tipologija pomenutih opština na osnovu indeksa dostignutog stepena obrazovanja. Ovaj indeks, stavljajući u odnos udeo lica sa primarnim, sekundarnim i tercijarnim obrazovanjem, jasno diferencira opštine u pogledu nivoa obrazovanja. Razlike između pograničnih opština i proseka Srbije pokazuju da ove opštine karakteriše niži stepen obrazovanja, uz postojanje značajnih regionalnih i međuopštinskih razlika. Na obrazovanje kao razvojni resurs mogu računati razvijenije pogranične opštine, sa većim gradskim centrima i razvijenim privrednim funkcijama. Povoljniju obrazovnu strukturu ima stanovništvo muškog pola i stanovnici gradskih naselja. U prilog tome govori i činjenica da se pomenute opštine koje nemaju gradska naselja svrstavaju u red opština sa nepovoljnim obrazovnim karakteristikama. Takođe, mlađe stanovništvo ima povoljniju obrazovnu strukturu, što predstavlja potencijal za razvoj. Ali, u pograničnom prostoru postoji i veliki udeo mlađeg i sredovečnog stanovništva sa nižim stepenom obrazovanja, prvenstveno u ruralnim područjima i nerazvijenim opštinama. Iako mlađe stanovništvo pograničnih opština ima povoljniju obrazovnu strukturu u odnosu na starije, visok udeo mlađih lica sa primarnim stepenom obrazovanja u odnosu na prosek

Srbije pokazuje da postoji značajan prostor za podsticaj razvoja obrazovanja u budućnosti. Prepreku za razvoj pomenutih opština predstavlja i veći udeo nepismenih lica u odnosu na državni prosek. Nepismeno stanovništvo je najčešće staro ili sredovečno. Ipak, udeo nepismenog stanovništva u mlađim starosnim grupama veći je u pograničnim opštinama u odnosu na republički prosek. Napismena lica su najčešće žene, kao i lica koja žive u ruralnim pograničnim oblastima. Uprkos napretku u formalnom procesu obrazovanja, pogranične opštine sa odmaklim procesom demografskog starenja i dalje imaju nepovoljne obrazovne karakteristike. U proseku je trećina stanovništva ovih opština sa nepovoljnom obrazovnom strukturom, koje ne mogu računati na obrazovanje kao resurs. Nizak udeo stanovništva sa tercijarnim obrazovanjem ne doprinosi privrednom i kulturnom razvitku, već predstavlja faktor rizika od socijalne isključenosti i siromaštva. Upravo lica sa nižim stepenom obrazovanja čine dugoročno nezaposleno stanovništvo, što dodatno pogoršava njihov položaj na tržištu rada. Zbog toga je jako važna uloga neformalnog obrazovanja i doživotnog učenja. Veliki doprinos poboljšanju nivoa obrazovanja i kvalifikacione strukture stanovništva mogu dati decentralizacija obrazovnih institucija i prekvalifikacija starije radne snage (Jokić & Petovar, 2009). Imajući u vidu demografsku strukturu pograničnih opština usavršavanje postojećih ljudskih resursa je ključno za celokupni razvitak pograničnog prostora.

Literatura

- Branković, J. (2011). *Obrazovanje, Vodič kroz strategiju Evropa 2020*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Gigović, Lj. (2010). Etnički sastav stanovništva prigraničnog područja Srbije i Bugarske. *Globus, Srpsko geografsko društvo*, 35/4, str. 31-42.
- Gvozdenović, S. (2005). *Filosofija, obrazovanje, nastava*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 39–54.
- Đerčan, B., Bubalo-Živković M., & Lukić, T. (2011). Regionalni značaj, problemi i potencijali pograničnog područja Srema. *Zbornik radova - Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, br. 59, str. 131-156.
- Hachmöller, G. (2001). Marginality in East Germany: a case study. *2001 Annual Conference of IGU Commission on Evolving Issues of Geographical Marginality in the Early 21st Century World*, Stockholm, June 25th — July 1st 2001.
- Ivkov-Džiguovski, A., Bubalo-Živković M., & Pašić, M. (2010). Promene broja stanovnika Banata krajem XX veka, sa osvrtom na pogranične opštine. Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, str. 305-316.
- Jokić, V., & Petovar, K. (2009). Socijalna isključenost i obrazovanje. *Arhitektura i urbanizam IAUS*, br. 27, str. 46–56.
- Jokić, V., Dželebdžić, O., & Petovar, K. (2015). Human capital and its spatial distribution as limiting factors for the balanced development of Serbia. *Spatium*, No. 34, pp. 46-55.

- Jovanović, N. (2011). Promene obrazovnih profila i modernizacija Srbije. *Nova srpska politička misao*, Posebno izdanje, vol. XIX, br. 2, str. 151-162.
- Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ) (2012). Izveštaj o radu Nacionalne službe za zapošljavanje za 2012 godinu. Beograd.
- Nejašmić, I., & Mišetić, R. (2010). Sintetički pokazatelj demografskih resursa – doprinos tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, br. 72/1, str. 49-62.
- Pavlović, M., & Šabić, D. (2004). Obrazovna struktura stanovništva kao faktor razvoja stare Raške. *Ekonomika*, vol. 50, br. 4-5, str. 429-435.
- Pastuović, N. (2012). *Obrazovanje i razvoj. Kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Petrović, J. (2011). Pismenost i obrazovna struktura stanovništva pograničnih opština Istočne i Jugoistočne Srbije: potencijal razvoja ili faktor socijalne isključenosti. *Teme*, vol. 35, br. 4, str. 1495-1520.
- Pešikan, A., & Antić, S. (2011). Analiza karakteristika i problema osnovnog obrazovanja u Srbiji u svetlu budućeg razvoja zemlje. *Nova srpska politička misao, Posebno izdanje*, XIX, br. 2, str. 69-94.
- Predojević-Despić, J. (2011). Prostorne karakteristike emigracije iz Srbije: od gastrabajtera do migrantskih mreža. *Demografski pregled*, 42/2011.
- Ralević, N. i dr. (2012). Mesto, uloga i značaj obrazovanja i učenja tokom života - Strategija održivog razvoja integrativnog okruženja: *XVIII Skup trendova razvoja: "Internacionalizacija univerziteta"*. Kopaonik, 27. februar – 1. mart 2012.
- Radovanović, S., & Gigović, LJ. (2010). Demografski procesi u pograničnom području Srbije prema Bugarskoj. *Demografija*, VII, str. 105-126.
- Republički zavod za razvoj (RZR) (2009). Regionalni razvoj Srbije 2009. Beograd: RZR.
- Ristanović, V., & Barjaktarević, S. (2014). Dinamika tržišta radne snage u Srbiji. *Ekonomski pogledi, Časopis za ekonomske teorije i prakse*, vol. 16, br. 3, str. 1-26.
- Rodríguez-Pose, A., & Tselios, V. (2011). Mapping the European regional educational distribution. *European Urban and Regional Studies*, 18(4) 358–374.
- RZS (2013). Opštine i regioni u Republici Srbiji – Obrazovanje. Beograd.
- RZS (2014). Demografska statistika u Republici Srbiji. Beograd.
- RZS (2011). Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u Republici Srbiji. Beograd, Srbija.
- Săgeată, R., Dumitrescu, B., & Damian, N. (2010). Cross Border Cooperation in the Danube Lined Romanian Bulgarian Border Space. Geographical Considerations, *Geographica Pannonica*, Volume 14, Issue 2, 67-75.
- Schmidt, M. (2007). The effects of the argentine national crisis. Challenges to face new socio-economic marginalization processes. *Issues in Geographical Marginality - Regional Examples*. South Africa, Grahamstown: Rhodes University, pp. 48-57.
- Službeni glasnik Republike Srbije (2012). Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. Službeni glasnik RS, br. 107/2012.
- Službeni glasnik Republike Srbije (2012). Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona lokalne samouprave za 2014. godinu. Beograd. Službeni glasnik RS, br. 104/2014.
- Vlada RS (2012). Praćenje društvene uključenosti u Srbiji. Beograd.
- Vlada RS (2010). Koncept razvoja Srbije do 2020. Nactr za javnu raspravu, Beograd.

Vuković, D. (2009). Niska konkurentnost nerazvijenih područja: 'usko grlo' privrede Srbije. Zbornik radova, *Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU*, knj. 59, br. 2, str. 189-204.